

371.011
К43

1712/—

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

КИРИЧУК Валерій Олександрович

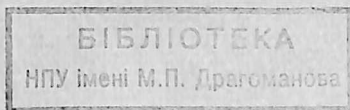
УДК 37.035

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ
АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

Київ-1998

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100313165

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти України

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, професор
БУРЛАКА Яків Іванович
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова, професор кафедри педагогіки

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
БОНДАР Володимир Іванович
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова, декан педагогічного
факультету
- кандидат психологічних наук
ПАНОК Віталій Григорович
Інститут психології, заступник директора

Провідна організація - Національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м.Київ

Захист відбудеться 19 березня 1998 р. о 11 го 30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.08 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (252601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (252601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 29 січня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Долинська Л.В.

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства радикально по-новому вирішуються соціально-економічні та політичні проблеми, що, у свою чергу, веде до зміни поглядів на освіту взагалі та національну школу зокрема. Її метою стає не просте оволодіння учнями певною сумою знань, а виховання життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який би у своєму життєтворенні керувався культурно-національними та вселюдськими цінностями. Реалізація цієї мети визначається, як відомо, сукупністю соціальних, психологічних і педагогічних факторів. Особливе місце серед них належить рівням активності самого вихованця, зокрема його соціально-комунікативній активності

(Абульханова-Славська К. О., 1980; Асмолов О.Г., 1988; Бех І. Д., 1988; Капська А. Й, Киричук О.В., 1994; Мащак С. О., 1995; Мудрик А.В., 1977 та ін.).

Незважаючи на те, що питання соціальної активності особистості широко обговорюється як у філософській, так і в психолого-педагогічній літературі, проблема стимулювання соціально-комунікативної активності не має ще достатнього теоретико-методологічного обґрунтування. У невеликій кількості спеціальних досліджень (Ануфрієв Є. А., 1984; Боришевський М. Й., 1993; Гільбух Ю.З., Киричук О.В., 1994; Панок В.Г., 1995; Савенкова Л. О.,1996; Тисячник І. В., 1996; Szalanski J.,1989) недостатньо відображена психолого-педагогічна сутність цього поняття, не розкриті структура, рівні і зміст соціально-комунікативної активності старшокласника; внутрішні і зовнішні чинники її стимулювання. Практично не простежується детермінуюча роль різних видів діяльності старшокласника в її стимулюванні. Тому завдання глибокого і всебічного наукового дослідження соціально-комунікативної активності, розкриття та обґрунтування її педагогічного змісту, вияв закономірностей і шляхів розвитку є, на наш погляд, одним із головних питань у вивченні особистості як активного суб'єкта власної діяльності.

Виходячи із актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробленості в сучасній педагогіці як в теоретичному, так і експериментальному планах та її важливості для вирішення цілого ряду питань, зокрема тих, котрі прямо стосуються проблеми соціального і громадянського становлення учнів старшого шкільного віку, нами і було обрано тему дисертаційного дослідження "Психолого-педагогічні умови стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників".

Об'єкт дослідження - міжособистісна взаємодія старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження - структура і функції соціально-комунікативної активності старшокласників.

Мета дослідження - виявити внутрішні і зовнішні психолого-педагогічні умови стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників.

Гіпотеза дослідження - рівень соціально-комунікативної активності старшокласників в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи може істотно підвищитися, якщо буде забезпечено:

- позитивний офіційний і неофіційний статус кожного старшокласника в системі взаєностосунків класного колективу;
- психолого-педагогічну діагностику соціального розвитку шкільного класу як колективу;
- особистісно-розвивальний підхід до організації навчально-виховного процесу в старших класах загальноосвітньої школи;
- ситуації спільної продуктивної діяльності вчителя з учнями;
- допомогу з боку педагогів і соціально-психологічної служби у вирішенні внутрішніх і міжгрупових суперечностей.

Відповідно до предмета, мети і гіпотези дослідження необхідно було розв'язати такі завдання:

1. Визначити структуру, функції та рівні соціально-комунікативної активності старшокласників;
2. Виявити психолого-педагогічні засоби та умови стимулювання її в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи;
3. Розробити рекомендації з питань стимулювання соціально-комунікативної активності учнів старшого шкільного віку.

Теоретико-методологічною основою дослідження були: Закон про освіту; Національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.); Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України; ідеї особистісно-розвивального підходу до організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; координатно-соціограмний аналіз шкільного класу як колективу (комп'ютерний варіант "SOS"); групова експертна оцінка рівнів соціальної активності старшокласників; вивчення та аналіз передового педагогічного досвіду; методи статистичної обробки емпіричних даних.

В роботі використано досвід роботи дисертанта як керівника Центру практичної психології при Київському обласному управлінні освіти.

Дослідження проводилося поетапно протягом 1990 - 1997 р.р. у школах Київської, Полтавської, Донецької, Запорізької, Волинської областей.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- в роботі застосовано системний підхід (компонентно-структурний, функціональний і генетичний аналіз) в дослідженні феномена "соціально-комунікативна активність особистості" та обгрунтовано зміст цього поняття;
- виявлені зовнішні і внутрішні чинники її стимулювання в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи та діяльності соціально-психологічної служби;
- розкриті роль і місце накопичення емоційно-почуттєвого досвіду в стимулюванні соціально-комунікативної активності;
- поглиблено уявлення про особливості опосередкованого ставлення старшокласника до окремих видів діяльності його офіційним і неофіційним статусом в системі міжособистих стосунків класу;
- конкретизовані форми, методи і прийоми, що впливають на структурні компоненти соціально-комунікативної активності старшокласників;
- встановлено залежність між особливостями педагогічної взаємодії та рівнями соціального розвитку шкільного класу як колективу.

Теоретична значущість дослідження полягає:

- у визначенні критеріїв та показників рівнів сформованості соціально-комунікативної активності старшокласників;
- у дослідженні структури і характеру взаємодії між окремими її компонентами (афективним, когнітивним, аксіологічним та праксеологічним);
- у виявленні особливостей її розвитку в умовах навчально-виховного процесу.

Практична значущість полягає у змістовному визначенні трьох рівнів соціально-комунікативної активності старшокласників, процедури її діагностики за допомогою експрес-методів та прийомів її стимулювання в умовах навчально-виховного процесу. Одержані в результаті дослідження дані можуть бути використані в масовій практиці класних керівників та соціальних працівників, шкільними практичними психологами.

Вірогідність основних наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження забезпечується: методологічною та теоретичною обгрунтованістю його вихідних положень; репрезентативністю вибірки досліджуваних; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його меті та завданням; якісним та кількісним аналізом здобутого експериментального матеріалу, багаторічним терміном апробації його результатів.

Апробація і впровадження результатів дослідження.

Основні результати відображені у 4 публікаціях. Результати досліджень доповідались на наукових конференціях, семінарах. Зокрема, на Міжнародній конференції практичних психологів, м. Одеса, 1992 рік, I Всеукраїнському конгресі з практичної психології, м. Херсон, 1994 рік, а також на щорічних з 1992 року семінарах керівників психологічних служб України.

На захист виносяться такі положення :

- соціально-комунікативна активність - системна якість особистості старшокласника динамічного характеру, що репрезентує собою не окрему рису особистості, а її інтегральну характеристику, яка складається із цілого комплексу емоційних, інтелектуальних, характерологічних властивостей і якостей і виявляється у вільній, свідомій, ініціативній, внутрішньо необхідній діяльності спілкування із соціальним мікросередовищем;

- структурними компонентами соціально-комунікативної активності є:

афективний, що визначає ступінь вираженості емоційного ставлення старшокласника до соціального довкілля, задоволеністю спілкуванням з ровесниками; **когнітивний** - здатність осмислювати процес спілкування (спостерігати, розуміти), прогнозувати ситуації спілкування; уміння інтуїтивно визначати стан ровесника; проникати в думки, почуття, переживання, у його внутрішній світ; здатність до самопізнання, рефлексії; **аксіологічний** - інтерес і потреба у спілкуванні (їх домінуюча спрямованість); система ціннісних орієнтацій в сфері спілкування; оцінка суджень старшокласників та їх соціальних настанов; **праксеологічний** - наявність досвіду соціально-комунікативної діяльності (спілкування); сформованість комунікативних умінь і навичок взаємодопомоги, творчого спілкування з ровесниками;

- ефективними засобами стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників є: організація предметної діяльності та особистісно привабливих громадсько корисних справ; метод накопичення (привласнення) емоційно-почуттєвого досвіду, який фактично впливає на всі компоненти, а також такі форми і методи, які впливають на афективний, когнітивний, аксіологічний і прaxeологічний компоненти соціально-комунікативної активності старшокласника (регулювання і корекція міжособистісного спілкування в класному колективі, організація соціально-психологічного захисту і допомоги старшокласнику у вирішенні внутрішніх (незадоволення собою) і зовнішніх конфліктів;

- зазначені вище засоби стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників можуть бути ефективними за умов:

а) гуманітаризації змісту освіти,

б) гуманізації взаєностосунків між суб'єктами навчально-виховного процесу,

в) самореалізації старшокласника в системі офіційного і неофіційного спілкування.

Структура роботи : дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

Основний зміст дисертації.

У вступі обгрунтована актуальність теми, представлені об'єкт, предмет, гіпотеза, мета і завдання дослідження, розкриті його наукова новизна, теоретична та практична значущість, викладені основні положення дослідження, що виносяться на захист, наведені відомості про апробацію результатів та структура роботи.

У першому розділі - "Соціально-комунікативна активність старшокласників в теорії та практиці загальноосвітньої школи" - подаються результати теоретичного аналізу соціологічної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження, розкривається сутність та структура соціально-комунікативної активності старшокласників.

Проблема розглядається на основі психолого-педагогічних співвідношень основних загальнонаукових принципів - детермінізму, розвитку, системності - з основними онтологічними одиницями феномену, що досліджується, на фоні більш широких понять в рамках не тільки філософського, але й конкретно наукової і психолого-педагогічної інтерпретації цього феномена. Так, допускається, що такими поняттями, що узагальнюють різноманітні рівні функціонування людини як по вертикалі, так і по горизонталі є "активність" та "взаємодія". Вони щільно пов'язані між собою як вихідні категорії, оскільки активність виявляється у взаємодії через певні реакції, дії, діяльність, вчинки у внутрішньому і зовнішньому світі людини.

Спираючись на психолого-педагогічні дослідження (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, С.П.Безсонов, О.О.Бондаренко, А.В.Брушлинський, В.М.Галузинський та ін.), активність розглядається як іманентна здатність матерії, що зумовлює її рух і знаходить в ньому свій прояв, а також рух як саморух, як прояв активності, що ініціюється внутрішніми суперечностями самого об'єкту і відбиває механізм його розвитку ; рух - вимушене, похідне, що виникає як результат взаємодії.

Другою категорією, що виступає перед нами, коли ми розглядаємо матерію, є взаємодія. Саме взаємодія визначає відношення причини і наслідку : об'єкт впливу не пасивний - він реагує і тим самим причинність переходить у взаємодію.

Взаємодія, як і активність, носить об'єктивний і універсальний характер, в ній виявляється взаємозв'язок всіх структурних рівнів матерії, способів їх існування, форми руху, матеріальна єдність світу .

Між полюсами симпатії і антипатії, добра та зла, позитивного і негативного, свободи і відповідальності постійно здійснюється обмінна взаємодія, результатом якої і є енергоінформаційний потенціал, що конденсує заряди особистісного зростання, поступу, вдосконалення, а також і невротичні захисти, агресивні прояви, панічні негативні реакції і т.п. (В.Л. Гезіков, М.Р. Гинзбург.).

Серед структурних елементів соціальної активності особистості виділяються три кількісно своєрідних інтегральних за своєю природою елементи - внутрішньо особистісні утворення і властивості (взаємодія колективності та індивідуальності), ситуація діяльності суб'єкта у всій різноманітності її умов, і, нарешті, соціальна діяльність як механізм вирішення протиріч між наявними умовами буття і можливостями людини (Т. І. Артемеєва, О.В. Киричук, М.С.Коган).

Системотворчим початком для вивчення видів соціальної активності, в роботі вибрана структура ставлень особистості до оточуючого світу. Важливими серед них є: ставлення до природи, предметного і соціального довкілля, колективу (соціальної групи), етносу, суспільства, до самого себе. Кожне із цих ставлень може виступати як характеристика соціальної активності в трьох основних сферах його (ставлення) прояву: в спілкуванні, діяльності і життєвих планах особистості (М.Й. Боришевський, І.П. Моноха, В.А. Романець, Т.М. Титаренко, В.О. Титенко).

Критеріями рівня розвитку соціальної активності особистості старшокласника у нашому дослідженні було взято:

- стабільність-нестабільність прояву основних видів соціальної активності;
- самостійність-несамостійність у виконанні задач різних видів діяльності;
- ступінь креативності;
- ставлення особистості до процесу, результатів, форм і змісту діяльності;
- відповідність останньої суспільно значущим умовам, нормам та вимогам.

В дослідженнях різновидів соціальної активності- фізично-оздоровчої (ФО), предметно-перетворювальної (ПП), навчально-пізнавальної (НП), соціально-комунікативної (СК), громадсько-корисної (ГК)- вживались схожі з рейтингом методи - групова оцінка особистості, метод експертних оцінок, анкетування, ділові характеристики, спрямоване інтерв'ю та інше.

Послідовна реалізація принципу екологічної адекватності на першому етапі масового дослідження різновидів соціальної активності дала можливість обмежитися експертними оцінками вчителів, хоча закономірним було прагнення до всебічної харак-

теристики учнів, що уже було зроблено на другому етапі дослідження - виявлення рівнів соціально-комунікативної активності старшокласників.

Експертна оцінка рівнів соціальної активності учнів здійснювалася за такими показниками:

- низький рівень - ситуативна, нестійка, не завжди самостійна активність, що збуджується зовнішніми ситуативними чинниками (вимога, оцінка, страх покарання);

- середній рівень - стійка, самостійна активність, що збуджується раціональними, прагматичними мотивами (зайняти високий соціальний статус в групі, сім'ї, навчальному закладі);

- високий рівень - стійка активність, що збуджується інтересом до того чи іншого виду діяльності, почуттям відповідальності за доручену справу і виявляється в надситуативній, наднормативній, ініціативній, творчій діяльності.

В дисертації проведено аналіз розподілу старшокласників за рівнями активності по кожному із її різновидів: фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, громадсько-корисної.

Різновиди соціальної активності старшокласників знаходяться між собою у певному взаємозв'язку та взаємообумовленості. Кореляційний аналіз дозволив виявити ці взаємозв'язки і тим самим підтвердити або спростувати робочу гіпотезу щодо складників соціальної активності як системи. Разом з тим, це дало змогу виявити системоутворювальний фактор системи "соціальна активність". Дані кореляційного аналізу подаємо в табл. 1 і 2.

Таблиця 1.

Кореляційна матриця взаємозв'язку основних видів соціальної активності старшокласників міської школи

Види активності	ФО	ПП	НП	СК	ГК
Фізично-оздоровча	1.00	0.05	0.26	0.38	0.09
Предметно-перетворююча	0.05	1.00	0.15*	0.14	0.50
Навчально-пізнавальна	0.26	0.15	1.00	0.76	0.17
Соціально-комунікативна	0.38	0.14*	0.76	1.00	0.32
Громадсько-корисна	0.09	0.50	0.17	0.32	1.00
Факторні ваги	0.78	0.84	1.34	1.60	1.08

Зірочкою відзначені показники кореляції, де $p < 0.005$.

Дані таблиці 1 переконливо засвідчують той факт, що соціально-комунікативна активність, факторна вага якої в системі становить 1.60, є системоутворювальним осередком соціальної активності старшокласників міської загальноосвітньої школи. Взагалі, як бачимо, найвищий коефіцієнт кореляції соціально-комунікативної активності із навчально-пізнавальною (0.76), у двічі нижчий з фізично-оздоровчою та громадсько-корисною (відповідно 0.38 і 0.32 на достатньому рівні достовірності).

Майже подібну картину ми спостерігаємо в класних колективах сільської загальноосвітньої школи .

Таблиця 2

Кореляційна матриця взаємозв'язку основних видів соціальної активності старшокласників сільської школи

Види активності	ФО	ПП	НП	СК	ГК
Фізично-оздоровча	1.00	0.38	0.42	0.29	0.38
Предметно-перетворююча	0.38	1.00	0.66	0.63	0.48
Навчально-пізнавальна	0.42	0.66*	1.00	0.76	0.54
Соціально-комунікативна	0.29*	0.63	0.76*	1.00	0.66
Громадсько-корисна	0.36	0.48	0.54	0.66	1.00
Факторні ваги	1.45	2.15	2.38	2.34	2.04

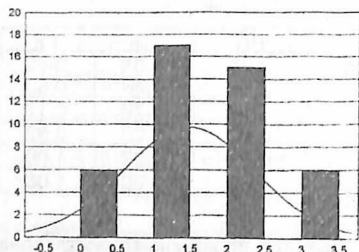
Зірочкою відзначені показники кореляції, де $p < 0.005$.

Таким чином, соціально-комунікативна активність виступає системоутворювальним фактором інших різновидів соціальної активності старшокласників.

Наведем гістограми характеристики рівнів соціально-комунікативної активності учнів міської та сільської шкіл.

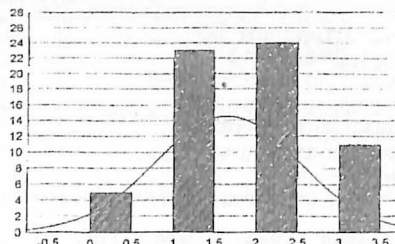
Гістограма 1

Загальна характеристика рівнів соціально-комунікативної активності учнів міської школи

Гістограма 2

Загальна характеристика рівнів соціально-комунікативної активності учнів сільської школи

Аналіз розподілу старшокласників за рівнями сформованості соціально-комунікативної активності дозволяє зробити такі висновки:

- переважна більшість старшокласників [54,5%] характеризується середніми і високими показниками соціально-комунікативної активності. Низький рівень, за винятком 10 класу сільської школи [53,3%], розподіляється рівномірно між окремими

класами в межах 21,7 - 42,1 відсотках. Залишається значна частина старшокласників пасивною в цій сфері соціальної активності (від 0 до 30,8 відсотків);

- не існує відмінностей соціально-комунікативної активності за демографічним фактором. Так, соціально-комунікативна активність вищого рівня характерна 37,9 відсоткам старшокласників міської школи і 38,4 сільської; середнього рівня відповідно - 35,4 і 38,3.

Разом з тим, аналіз даних дає підставу стверджувати факт наявності відмінностей в розподілі старшокласників за рівнями соціально-комунікативної активності в окремих класних колективах. Так, високий рівень активності в окремих класах диференціюється в межах від 0 в 10 класі сільської школи до 28 відсотків в 11 класі; середній рівень від 15,4% в 10 класі міської школи до 52,6% в 11 класі, за умови, коли соціально-комунікативна активність старшокласників сільської і міської школи знаходиться на однаковому рівні (див.: гістограми 1-2).

У другому розділі "Стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників" розглянуто: структуру, рівні і зміст соціально-комунікативної активності, внутрішні та зовнішні чинники соціально-комунікативної активності окремих груп старшокласників, шляхи і засоби їх стимулювання.

Економічна і соціальна перебудова суспільства спричинює якісні перетворення в системі ціннісних орієнтацій людей, як дорослих, так і учнів старшого шкільного віку, появу нових моделей поведінки, формуються нові моделі передачі підростаючому поколінню соціально-комунікативного досвіду.

Спостерігається, що прийняті в класному колективі цінності в сфері спілкування визначають ставлення старшокласника до себе і своїх ровесників, сприяють його соціальному і духовному зростанню або, навпаки, перешкоджають розвиткові особистості.

У подальшому, в якості експериментального було взято класний колектив з більш низьким рівнем соціального розвитку. (9-В). Завданням експерименту було простежити в динаміці розвиток цих колективів в ситуаціях: а) цілеспрямованого втручання класного керівника та практичного психолога; б) без втручання (9-А).

Зміни, що сталися в динаміці соціального розвитку класного колективу, в його міжособистісних стосунках не могли не відбитися на рівнях соціально-комунікативної активності та її окремих компонентах: афективному (емоційна експансивність), когнітивному (рефлексія), аксіологічному (цінності в сфері спілкування), праксеологічному (допомога і підтримка ровесника). Результати формуючого експерименту подаємо в таблиці 3.

Таблиця 3

Зведена таблиця результатів формуючого експерименту

Компоненти групи СКА	нульовий		низький		середній		високий	
	поч.	кін.	Поч.	кін.	поч.	кін.	Поч.	кін.
1. Афективний ЕГ	20,0	16,0	28,0	24,0	36,0	32,0	16,0	28,0
КГ	8,0	16,0	36,0	32,0	24,0	32,0	32,0	20,0
2. Когнітивний ЕГ	28,0	16,0	28,0	20,0	36,0	40,0	8,0	24,0
КГ	16,0	16,0	20,0	24,0	48,0	40,0	16,0	20,0
3. Аксиологічн. ЕГ	24,0	20,0	24,0	24,0	32,0	44,0	20,0	12,0
КГ	12,0	16,0	8,0	20,0	44,0	36,0	36,0	28,0
4. Праксеолог. ЕГ	40,0	32,0	32,0	24,0	20,0	28,0	8,0	16,0
КГ	16,0	28,0	24,0	16,0	12,0	36,0	48,0	20,0

Найбільш суттєвим є, на нашу думку, факт, що хоча і в експериментальній і в контрольній групах відзначається зменшення контингенту старшокласників, які демонструють контрольні показники на низькому рівні, для КГ є домінуючим переміщення до групи тих, хто виявляє соціально-комунікативну активність на репродуктивному (середньому) рівні, тоді як для ЕГ є більш помітним переміщення на вищий, творчий рівень. Особливо це стосується праксеологічного компоненту соціально-комунікативної активності, який зріс у 2,4 рази; афективного компоненту - в 1,6 рази; аксіологічного - в 1,3 рази.

Аналіз особливостей формування ціннісних орієнтацій і настанов старшокласників у сфері спілкування показує складність і суперечливість цього процесу в старшому шкільному віці. Ціннісно-сміслова свідомість їх формується під впливом багатьох чинників. Суб'єктами продукування ціннісних орієнтацій в сфері спілкування виступають - сім'я в особі матері, батька, родичів; літературні образи; вчителі; телебачення; друзі; політичні і громадські діячі; ровесники; герої кіно. Проте сильнішими чинниками формування ціннісних орієнтацій і настанов в сфері взаємодії із соціумом виступає родина, педагогічний колектив школи, міжособистісні стосунки в навчально-виховному колективі.

Одним із соціально-психологічних механізмів впливу на ціннісно-сміслову підсистему свідомості є форма стилю взаємодії матері, батька, родичів з дитиною, де емоційний тон стосунків ("теплота-холодність") і переважаючий тип контролю за діями та вчинками дитини ("дозвіл-обмеження") стають стимулюючими або гальмуючими чинниками привласнення чи відчуження від родинних духовних цінностей.

Ефективним засобом стимулювання соціально-комунікативної активності з боку педагогічного колективу є організація різних видів сумісної діяльності (фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, художньо-ігрової, громадсько-корисної), в процесі яких і формуються основні компоненти соціально-комунікативної активності як результативної сторони соціального самовизначення старшокласника - емоційно-почуттєвий, інтелектуальний, оцінно-смысловий, дійовий.

Результатом наукового пошуку є встановлення основних шляхів та засобів стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників. Серед них:

а) організація сумісної фізично-оздоровчої, навчально-пізнавальної, предметно-перетворювальної, громадсько-корисної, суспільно-політичної діяльності; включення старшокласника в спільну колективну діяльність певної групи або, враховуючи його сильні чи слабкі потенційні можливості, доручення йому таких справ, які дають йому можливість самоутвердитися в очах ровесників;

б) організація спеціальних занять з метою оволодіння учнями інформацією про особливості та засоби спілкування між людьми; розширення соціальних контактів класного колективу шляхом організації його зв'язків та іншими соціальними групами, з колективами паралельних класів, дорослими, колективом молодших дітей в школі й поза нею;

в) створення системи ігрових ситуацій, тренінгових занять по оволодінню засобами спілкування;

г) регулювання і корекція взаємостосунків у процесі розгортання цих видів діяльності через ускладнення життєдіяльності колективу або окремої соціальної групи; створення атмосфери емоційного співпереживання через систему сумісної діяльності, колективних та індивідуальних бесід із старшокласниками;

д) забезпечення сприятливого становища кожному старшокласнику в системі офіційних і, особливо, неофіційних стосунків класу.

е) особливу роль в досягненні ефекту корекційної роботи належить характеру спілкування педагога із старшокласниками. В цьому випадку, як це уже було показано вище, коли воно доброзичливе, а тим більше довірливе, корекція змісту міжособистісного спілкування проходить під впливом особистісних інтересів і захоплень педагога, які стають предметом спілкування його з учнями, викликають в них інтерес і приваблюють до себе увагу.

Зміни, що сталися в процесі соціального розвитку класного колективу, у його міжособистісних стосунках, стали вагомим фактором стимулювання соціально-комунікативної активності та її окремих компонентів: афективного (емоційна експансивність), когнітивного (рефлексія), аксіологічного (цінності в сфері спілкування), пракселогічного (допомога і підтримка ровесника).

Ефективність організації спільної діяльності, у свою чергу, залежить від стилю спілкування вчителів з учнями, від тих конкретних прийомів і засобів, котрі вчитель реалізує у своїй педагогічній діяльності на основі наявних у нього особистісних знань, професійного досвіду, здібностей і умінь. Портрет педагога, який своїми особистісними якостями стимулює соціально-комунікативну активність старшокласників, характеризується професійною схильністю до роботи з учнями старшого шкільного віку, деякими особливостями темпераменту, емоційних процесів, вольових якостей.

Особливе місце серед чинників стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласника займає зміст ціннісних орієнтацій контактної соціальної групи (шкільного класу), який, в свою чергу, залежить від рівня гуманітаризації змісту освіти та гуманізації взаємостосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії. Зміст ціннісних орієнтацій та колективних настанов визначає офіційний та неофіційний статуси кожного старшокласника, що, в свою чергу, є визначальною умовою рівня його соціально-комунікативної активності.

У "Висновках" відбито підсумки проведеного теоретичного й експериментального дослідження, результати якого, в основному, підтвердили висунуту гіпотезу;- намічені перспективи подальшої розробки проблеми. Узагальнення даних психолого-педагогічного дослідження дало можливість зробити такі висновки :

1. Аналіз філософської, соціологічної і психолого-педагогічної літератури дозволяє визначити соціальну активність (звичайно, в рамках логіки даного дослідження) як процес продуктивної самодіяльності в умовах соціуму, який має соціально значущу предметну основу і обумовлений іманентною природою особистості як системної характеристики індивіда, що опосередковує його взаємодію із соціумом.

2. Серед структурних елементів соціальної активності особистості виділяються три кількісно своєрідних інтегральних за своєю природою елементи - внутрішньо особистісні утворення і властивості (взаємодія колективності та індивідуальності), ситуація діяльності суб'єкта у всій різноманітності її умов, і, нарешті, соціальна діяльність як механізм вирішення протиріч між наявними умовами буття і можливостями людини.

3. Активність учнів старшого шкільного віку є похідною багатьох чинників, починаючи з конкретної соціальної ситуації, що детермінується як змістом і формою певного виду діяльності та рівнем розвитку шкільного класу як колективу, так і індивідуально-типологічними особливостями самої особистості старшокласника - розвитку його як індивідуальності, системи якостей, властивостей та процесів, які об'єднуються в поняття вікових особливостей. Саме взаємодія конкретних соціальних умов розвитку з індивідуально-неповторною внутрішньою організацією суб'єкта, яка

реалізується за допомогою діяльності, породжує різні види, форми та рівні соціальної активності.

4. Серед основних моделей поведінки учнів старшого шкільного віку є соціально-комунікативна активність як передумова формування особистісних характеристик громадянина демократичного суспільства. За своєю структурою соціально-комунікативна активність- складний соціально-психологічний феномен, складниками якого є: а) емоційна експансивність; б) соціальна рефлексія; в) ціннісна орієнтація в сфері міжособистісного спілкування; г) турботливість, взаємопідтримка та взаємодопомога. Між цими складниками, незалежно від демографічних особливостей соціокультурного довілля, навчально-виховного закладу, вікових особливостей старшокласників існує надійний позитивний кореляційний зв'язок, що дає підставу для синтезування показників по кожному із компонентів в єдиний показник соціально-комунікативної активності старшокласників. Саме він має стати залежною змінною зовнішніх факторів і внутрішніх умов її стимулювання.

5. Серед основних факторів, що визначають рівень соціально-комунікативної активності старшокласників, є:

- демографічні особливості соціокультурного довілля, в якому знаходиться навчально-виховний заклад, в т.ч. сім'я як ланка соціальної структури середовища;

- соціально-демографічні особливості навчально-виховного закладу, психологічні особливості педагогів, які працюють з тим чи іншим учнівським колективом;

- соціально-психологічний клімат малої соціальної групи (класного колективу).

6. Ефективним засобом стимулювання соціально-комунікативної активності з боку педагогічного колективу є самоорганізація різних видів сумісної діяльності (фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, художньо-ігрової, громадсько-корисної), в процесі якої і формуються основні компоненти соціально-комунікативної активності як результативної сторони соціального самовизначення старшокласника - емоційно-почуттєвий, інтелектуальний, оцінно-смісловий, дійовий.

7. Узагальнення роботи вчителів, які працювали в класах з достатньо високим рівнем соціально-комунікативної активності, дозволяє виділити умови її стимулювання в процесі організації міжособистісного спілкування. Серед них:

- проблемність спілкування, насиченість його тими питаннями, які впливають із специфічних особливостей становлення особистості і громадянина демократичного суспільства;

- розширення в процесі спілкування "бачення" старшокласниками внутрішнього світу своїх ровесників, людських взаємостосунків в їх різноманітності, визначення своєї власної позиції у спілкуванні;

- вирішення психологічних проблем розвитку індивідуальності, формування особистості, становлення громадянина етносу; забезпечення соціально-психологічних умов для самореалізації кожного, його потенційних можливостей;

Основний зміст дисертації відображено в публікаціях автора:

1. Киричук В. О. Організація соціально-психологічних досліджень в центрах практичної психології Київської області. // Тези доповідей і повідомлень І Всеукраїнського конгресу з практичної психології 27-30 вересня 1994 року. - Херсон, 1994. с.80-81.

2. Панок В.Г.; Киричук В.О; Батищева Л.В. Деякі соціально психологічні умови особистого розвитку дітей зони аварії на ЧАЕС. // Соціально-психологічна допомога дітям і підліткам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи: Збірник наукових праць. -Київ,1994. с.9-17.

3. Киричук В. О. Соціальна активність старшокласників. // Рідна школа, 1997. - №7-8 с.28-30.

4. Киричук В.О. Соціально-комунікативна активність старшокласників. // Світло, 1997.-№3 с.60-61.

5. Киричук В.О. Методи визначення рівнів соціальної активності старшокласників. // Практична психологія та соціальна робота, 1997. жовтень с. 47.

Анотації

Киричук В.О. Психолого-педагогічні умови стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 13.00.01- теорія та історія педагогіки.

- Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 1997.

Робота присвячена виявленню внутрішніх і зовнішніх психолого-педагогічних умов стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників.

Дисертація містить теоритичне й експериментальне дослідження проблеми соціально-комунікативної активності в старшому шкільному віці. На основі матеріалів обстеження старшокласників Київської, Полтавської, Донецької, Запорізької, Волинської областей України визначено структуру, функції та рівні соціально-комунікативної активності старшокласників як системоутворювальної інших видів, зокрема навчально-пізнавальної, громадсько-корисної, предметно-перетворювальної та фізично-оздоровчої; виявлено психолого-педагогічні засоби та умови її стимулювання в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Практична реалізація результатів міститься у змістовному визначенні трьох рівнів

соціально-комунікативної активності, процедурі її діагностики та практичних рекомендаціях щодо її стимулювання.

Ключові слова: соціально-комунікативна активність, міжособистісна взаємодія, система ціннісних орієнтацій, життєве самовизначення, діяльність.

Киричук В.А.. Психолого-педагогические условия стимулирования социально-коммуникативной активности старшеклассников. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики.

- Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1997.

Работа посвящена выявлению внутренних и внешних психолого-педагогических условий стимулирования социально-коммуникативной активности старшеклассников.

Диссертация содержит теоретические и экспериментальные исследования старшеклассников Киевской, Полтавской, Донецкой, Запорожской, Волынской областей Украины, определено структуру, функции и уровни социально-коммуникативной активности старшеклассников как системообразующее других видов, в частности учебно-познавательной, общественно-полезной, предметно-преобразующей и физически-оздоровительной; выявлено психолого-педагогические средства и условия её стимулирования в ходе учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы. Практическая реализация результатов отражена в содержательном определении трех уровней социально-коммуникативной активности, процедуре её диагностики и практических рекомендациях по её стимулированию.

Ключевые слова: социально-коммуникативная активность, межличностная взаимодействие, система ценностных ориентаций, жизненное самоопределение, деятельность.

V.A. Kirichuk - Psychological and pedagogical conditions of stimulation of social-communicative activity of elder pupils. - Manuscript.

The dissertation is going to get a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a speciality 13.00.01-theory and history of pedagogics.

National pedagogical university by Dragomanov, Kiev, 1997.

The work is devoted to revealing of internal and external psychology and pedagogical conditions of stimulation of social-communicative activity of elder pupils.

The dissertation contains theoretical and experimental research of elder pupils of Kiev, Poltava, Donetsk, Zaporozhye, Volynsk areas of Ukraine, is certain structure, functions and levels of social-communicative activity of elder pupils as of other kinds forming system, in particular studying, public-useful, subject-creating and physical; is revealed psychological

and pedagogical means and conditions of its stimulation in a course of studying process of a comprehensive school. The practical realization of results is reflected in pithy definition of three levels of social-communicative activity, procedure of its diagnostics and practical recommendations for its stimulation.

Key words: social-communicative activity, connection between the persons, system of orientations, vital self-definition, activity.